

## Hitta i Krigsarkivets bestånd. 1.6 Domböcker och straffjournaler

**Ända fram till 1949 hade den svenska krigsmakten egen rättsskipning som var helt eller delvis skild från den civila, såväl under freds- som krigstid.**

### Inledning

Den äldsta kända svenska krigslagstiftningen är ett antal "sjöartiklar" för flottan år 1570. Det är dock först genom Gustav II Adolfs krigsartiklar 1621 som Sverige får en samlad krigslagstiftning. Enligt krigsartiklarna skulle krigsman dömas av krigsrätt. Under följande sekler har krigslagarna förändrats flera gånger. Från 1949 och framåt är dock civil domstol första instans även för Krigsmakten. Fortfarande finns en "rättsvård" inom Försvarsmakten, som utreder disciplinmåls- och ersättningsmål.

Krigsrätterna behandlade brott mot krigslagarna, till exempel mord, dråp, stöld, snatteri, rymning och insubordination (underlåtelse att lyda militär förmans order) och förkommen eller förstörd materiel. I äldre domböcker kan man också hitta exempel på att krigsrätter dömde i civila mål och efter civila lagar när båda parter tillhörde krigsmakten.

Den militära rättsskipningen brukar anses som hårdare än den civila. Under 1600-, 1700- och 1800-talens början var olika slag av kroppsstraff mycket vanliga. Straffen utdelades exempelvis i form av gatlopp och prygel. Gatloppet var ett mycket hårt straff som många gånger ledde till döden.

### Olika rättsliga instanser

Det militära rättsväsendet var organiserat på underrätter och överrätter. Underrätterna kallades oftast för krigsrätter. Exempelvis fanns krigsrätter vid arméns regementen och kårer. På motsvarande vis fanns eskader- och stationskrigsrätter vid flottan.

I 1621 års krigsartiklar kom anvisningar hur den militära rättsskipningen skulle organiseras på olika nivåer. Artiklarna nämner "Överste Krigsrätt i fält". Den skulle utgöra en överrätt, som motsvarande de civila hovrätterna. År 1630 omorganiserades denna överrätt till en "Krigsrätt i Stockholm". År 1636 utgjorde Krigsrätten en avdelning i Krigskollegium. År 1683 inrättades en särskild, Generalkrigsrätt för armén. Den var helt fristående från Krigskollegium. På så sätt fick man en tydlig uppdelning mellan över- och underrätter. Från freden i Roskilde 1658 till 1693 finns krigsrättshandlingar för landskapen Skåne, Halland och Blekinge i arkivet efter Skånska generalguvernementets kansli, vilket förvaras på Landsarkivet i Lund.

Rättsskipningen inom flottan var också uppdelad på över- och underrätter. Sjöfolket var fram till 1644 underkastade "Holmrätten" i Stockholm. Ingen vet idag var Holmrättens handlingar finns. År 1644 tillkom även Amiralitetsrätten. Den var verksam till 1717, då den avlöstes av Amiralitetsöverrätten och Amiralitetsunderrätten/erna. År 1756 fick även Arméns flotta en överrätt och en underrätt, och dessa var verksamma fram till 1797. År 1791 gjordes ett försök att skapa en gemensam överrätt för hela krigsmakten. Försöket resulterade i Krigshovrätten som fick en fast organisation 1797 och verkade ända fram till 1949 (1916-1949 som en avdelning i Svea hovrätt). Krigshovrättens (inkl.föregångare) handlingar finns hu-

vudsakligen på Riksarkivet.

De militära överdomstolarna skulle pröva och fastställa domar som avkunnats i underdomstolar, exempelvis dödsdomar.

I garnisoner har det förekommit särskilda garnisonskrigsrätter. Likaså har under 1900-talet Särskilda krigsrätter under perioder förekommit vid Kustflottan samt i Boden, Göteborg, Härnösand, Karlskrona, Kiruna, Landskrona och Norrköping. Vid sidan av krigsrätterna förekom en del militära förvaltningsdomstolar. De sysslade främst med ärenden rörande räkenskaper. År 1635 inrättades Amiralitets-kammarrätten, som var verksam fram till 1811. År 1780 fick Arméns flotta en egen kammarrätt, men den upphörde redan 1811. Dessutom förekom ibland så kallade värningskommiserialrätter, som skulle döma i mål rörande "oriktig värning". Dessa hade ingen fast organisation, utan värnings-kommiserialrätterna sattes upp vid behov och deras handlingar tycks ha bevarats i flera olika myndigheters arkiv.

Ibland används ordet "krigstukt" som synonym för militär rättsskipning. Den filosofi som är inbyggd i ordet krigstukt antyder att gränsen mellan rättsskipning och åtgärder för att upprätthålla disciplinen inte alltid var skarp. Det kanske viktigaste redskapet i krigstukten var inte krigsrätterna utan de så kallade extrajudiciella bestraffningarna". Detta straffinstitut hade karaktär av polisdomstol i enklare ärenden, som slagsmål, fylleri, olovligt undanhållande och ringare tjänstefel. I allmänhet fattades besluten av tjänstgörande förbandschef eller hans ställföreträdare. Den officer som avgjorde extrajudiciella saker kunde även besluta att ärendet skulle prövas av krigsrätt. En hel del bestraffningar utdelades också direkt av en "militär förman" utan att någon formaliserad rättslig prövning skedde. Straffen, som kunde variera från åthutningar, permissionsförbud till hugg och slag. Grunden var subordinationsprincipen, det vill säga varje militär förmans rätt att nästan oinskränkt utdela order, förmana och korrigera sina underställda. Mycket tyder på att rättssäkerheten inte var särskilt stor, speciellt för de som befann sig långt ner i den militära hierarkin.

### **Hur hittar man domböcker och straffjournaler?**

Generellt gäller att det är relativt få handlingar bevarade från 1600-talet. Under 1700-talet är källäget avsevärt bättre, men även här förekommer betydande luckor. Under 1800- och 1900-talen är materialet generellt sett välbevarat.

Krigshovrättens arkiv (inkl. Överkrigsfiskalen, Generalauditören och vissa av de särskilda krigsrätterna) arkiv förvaras av Riksarkivet. Där finns även arkiven efter Krigshovrättens föregångar vid armén. För flottans del finns överrättens handlingar på Krigsarkivet före 1791, därefter uppgick den i den gemensamma Krigshovrätten. Till en början hade flottan ingen uppdelning på över- och underrätter. Under perioden 1644-1717 får man söka handlingar i Amiralitetsrätten (fört. 502). År 1717 inrättades Amiralitetsöverrätten (fört. 502) i Stockholm och Karlskrona, vilken var verksam fram till 1791.

Underrätternas arkiv förvaras i Krigsarkivet, närmare bestämt i respektive förbandsarkiv. Det innebär att i arkiven efter regementen, flygflottiljer, flotteskadrar/stationer krigsrättsprotokoll med tillhörande handlingar. Exempel:

- Första livgrenadjärregementet, Regementsexpeditionen, Krigsrättsprotokoll och

dombok 1797-1927, serie A I: 1-21

- Stockholms eskader -1757, Underrätten, Protokoll 1717-1757, Serie A I a: 1-13

- Karlskrona station, Stationskrigsrätten, Protokoll 1789-1757, Serie A: 1-38

För arméns del finns dock en stor mängd krigsrättsprotokoll från 1600- och 1700-talen i särskilda samlingar på Krigsarkivet; "Domböcker" (fört. 82), "Krigsrättshandlingar" (fört. 254) och "Rättegångshandlingar" (fört. 260). Om krigsrättsprotokollen saknas i förbandsarkivet, kan man alltså söka vidare i dessa samlingar varav "Domböcker" är den viktigaste.

Handlingar som belyser extrajudiciella bestraffningar - straffrullor, straffjournaler, förhørsjournaler - är relativt väl bevarade i förbandsarkiven från 1850 och framåt. För halvseket dessförinnan är det mer slumpartat om man hittar denna typ av handlingar. Före år 1800 förekommer de mycket sällan. Den som söker uppgifter om en särskild person är detta material lätt använda, eftersom de ofta är upplagda på samma sätt som stam- och generalmönsterrullorna. Känner man till vilket förband och/eller vilket kompani (eller motsvarande) en person tillhörde, kan man i de flesta fall snabbt ta reda på om han straffats extrajudiciellt. Exempel:

- Livgardet till häst, Regimentsexpeditionen, Straffjournaler, straffrullor och straffregister 1809-1926, serie D X: 1-11

- Stockholms station, Roslags 2. båtsmanskompani, Straffjournaler 1819-1828, 1875-1886, serie D VII: 1

Ibland ingår uppgifter om bestraffningar i andra handlingar. Det gäller bland annat båtsmanskompanierna, där man ibland hittar dessa uppgifter i kunskapsrullor och båtsmansrullor.. Det finns även annat källmaterial, som ger kompletterande information till både straffrullor och krigsrättsprotokoll. Det gäller exempelvis förhørsjournaler/protokoll, rapporter och besked från kompanierna och arrestantliggare och rapporter från kasern- eller lägeravakt.

Av källmaterialet att döma var gränserna mellan militär och civil rättskipning länge ganska oklara. Det betyder att det kan finnas en hel del rättsligt källmaterial om soldater även i de civila domstolsarkiven. De civila underrätternas arkiv förvaras i allmänhet på landsarkiven.